

- (142). — С. 49-56; Документи Української Греко-Католицької Церкви // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). — Львів, 2008. — С. 3-450, тощо.
- 12 Спільні Звернення Предстоятелів Української Греко-Католицької Церкви та інших Церков і релігійних спільнот України // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). — Львів, 2008. — С. 455-524.

SUMMARY

Ol'ga Nedavnya

The Present Impact of Churches and Religious Organizations on Defying the Ukrainian Identity

In the article, the present impact of Christian Churches in Ukraine on the destiny of Ukrainian identity is analyzed, proceeding from their attitude towards its main characteristics; it allows providing the respective analysis on the basis of objective data and taking into account actual features of Churches' activities.

Ярослава Різникова

РЕЛІГІЙНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ)

Стаття присвячена розгляду питання взаємозв'язку між конфесійними та етнічними трансформаціями у процесі формування українського народу та української державності, зокрема аналізу взаємодії між релігійними та національними чинниками на прикладі Одеського регіону.

Ключові слова: етноконфесійні трансформації, поліконфесійність, поліетнічність, міжконфесійні відносини, етноконфесійні релігійні організації.

На рубежі ХХ-ХХІ століть людство вступило в епоху глобалізації, що породило необхідність наукового осмислення цього явища, зокрема в контексті його впливу на релігійну та національну ідентичність. Наприклад, відомий теоретик глобалізації Мартін Елброу розглядає глобалізацію як активне поширення технологій, цінностей та інших форм людської діяльності по всій земній кулі, що сприятиме стиранню відмінностей у житті всіх народів. Деякі автори (як, наприклад, П. Штомпка) взагалі вважають, що внаслідок сучасних процесів глобалізації ми вже наблизились до такого стану, коли

світ стає практично гомогенним і виділити значні за обсягом відмінні між собою макросоціологічні об'єкти практично неможливо.

Провідною рисою суспільного розвитку на нинішньому етапі є взаємозалежність народів і держав, що веде до вироблення загальносвітових стандартів у соціальній та гуманітарній сфері. Так, загальноновизнаним постає гуманістичне розуміння унікальності кожної людини незалежно від її статусу і місця в етноконфесійній структурі суспільства. В сучасному світі відбувається переосмислення і нове сприйняття базових людських цінностей, які є основою прав і свобод людини, до найважливіших з яких належать, зокрема, свобода совісті та право на етнічну самоідентифікацію.

Дотримання загальноновизнаних міжнародно-правових стандартів поступово стало важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави та її демократичності. Проте видимими є й устремління націй та народів до незалежнення, відновлення втрачених традицій, мов, культур задля збереження своєї унікальності. Не дивлячись на пророцтва про їх злиття, тенденція до етнічного розмежування набуває більш вираженої форми.

Враховуючи зазначене, стає очевидним, що проблема специфіки етнічних та конфесійних трансформацій, їх взаємообумовленості з врахуванням регіональної специфіки потребує подальших досліджень.

Соціальний простір сучасної України має дві визначальні характеристики — поліетнічність та поліконфесійність. Попри наявність загальнонаціональних рис українського народу, дослідники виділяють на території України низку певних історико-етнографічних регіонів — Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Слобожанщина, Волинь, Прикарпаття та Закарпаття — що зберігають певні відмінності. Їх існування обумовлене як природно-географічними умовами і характером історичного розвитку окремих районів України, так і етноконфесійними особливостями формування їх населення.

В етноісторичному процесі України взаємозв'язок релігійного й національного виявився в асиміляції елементів племінних культів, вірувань наявних етнографічних груп тощо (наприклад, у давнину греко-візантійське православ'я змішалось з політеїстичними віруваннями слов'ян на території Київської Русі, а потім українського етносу, що привело до трансформації його в українську національну форму православ'я); у засвоєнні національних форм побуту, традицій, звичок, психічного складу українського етносу, що відобразилося на появі та еволюції різноманітних форм релігійної культової практики, тобто обрядів, ритуалів, свят та ін.; у використанні в релігійній церковній практиці національних елементів мистецтва, зокрема живопису в іконографії, музики, виконуваної на народних інструментах, національних мелодій у церковнохоровому співі (скажімо, знаменитий київський розспів, пройнятий мотивами

народної обрядової пісні), української архітектури в церковному будівництві та інших національних цінностей матеріальної та духовної культури. Важливо також вказати на те, що в релігійно-церковній практиці досить часто використовуються культурні цінності етнічних груп, із яких складається український народ. Це веде до розмаїття в оформленні культових споруд, проведенні релігійних свят та обрядів; унаслідок пристосування тих чи інших вірувань, релігійного культу до певних елементів духовної культури етносу (традицій, свят, звичаїв) релігійне стає надбанням культури всього етносу або народу.

Уже від хрещення Київської Русі на теренах сучасної України релігійний чинник традиційно посідав вагоме місце у внутрішній та зовнішній політиці. На той час влада вже усвідомила значимість чинника єдиної церкви та інтегративної функції монотеїстичної релігії для зміцнення державності. Поступово християнство, будучи по суті своїй наднаціональною, універсальною релігією, пристосувалось до наявних особливостей давньоруської держави, що характеризувались значним впливом язичницьких вірувань та етнопсихологічними особливостями населення.

Зміна геополітичного контексту розвитку українського етносу, пов'язана з утратою державності, ускладнила український націогенез. У XVI ст. в часи полонізації українців і наступу католицизму, що послуговувався латиною, православ'я стало релігією пригноблених верств українського народу, а жива мова народу — оберегом прабатьківських духовних і культурних цінностей. До цього періоду належить поява перекладів богослужбових книг зрозумілою для народу "руською" мовою, зокрема Четія — 1489 р., Волинське Євангеліє — 1581 р., Крехівський апостол — XVI ст., Пересопницьке Євангеліє — 1561 р. та інші.

Водночас непрості зовнішні умови та складна внутрішня криза Київської митрополії призвели до розділу української спільноти і за релігійною ознакою — після прийняття Синодом рішення про перехід під юрисдикцію Римського престолу та підписання Берестейської унії 1596 року постала греко-католицька конфесія. Закріплення при цьому традиційної східної обрядовості стало реальною можливістю для західних частин України, що перебували у складі Речі Посполитої, збереження етнокультурної самобутності українського населення.

Інша ж частина ієрархів та вірних наполягала на дотриманні канонічної належності до Константинопольського патріархату. Внаслідок приєднання у 1654 році центральної та східної частини України до Московської держави православна церква на цій території 1686 року була підпорядкована Московському патріархатові.

Після остаточної втрати державності розпочався період безперервних

конфесійно-етнічних трансформацій в Україні та на землях, заселених етнічними українцями, що перебували під владою різних імперій та владних режимів — російського, австро-угорського, польського, угорського, чеського, румунського, нацистського, радянського.

Звертають на себе увагу наслідки втручання цих режимів у природні процеси етногенезу і націотворення, в тому числі у сегменті спрямування релігійно-церковного і національного життя українців у річище своїх імперських інтересів. Зокрема, Галичина під владою Австро-Угорщини мала свою специфіку конфесійно-етнічних процесів, що були пов'язані з істотними трансформаціями греко-католицизму. Цей процес мав свою динаміку й по-різному розвивався в першій і другій половині XIX ст. в різних регіонах Галичини. Він сильно ускладнювався неоднозначними польсько-австрійськими, греко-католицькими і римо-католицькими відносинами. Суттєві етноконфесійні трансформації відбувались на Закарпатті упродовж XIX — першої половини XX ст. Не менш активні етноконфесійні трансформації відбувалися на землях етноконфесійного „прикордоння” — Холмщини і Підляшшя. Вони спричинили національну трагедію уніатів, яка була наслідком російської самодержавно-православної політики насильницької ліквідації уніатства на цих теренах і приєднання уніатів до православ'я. Відомо, що ця акція дала протилежний результат, що мав конфесійно-етнічні наслідки — перехід значної кількості українців-уніатів до римо-католицизму й поступове їхнє спольщення.

На Правобережжі України до кінця XVIII ст. в умовах царського самодержавства по суті відродилася візантійська модель цілковитої залежності церкви від держави, і, внаслідок здійснення процесів уніфікації церковно-релігійного життя, було юридично закріплене панівне становище православної конфесії з покладанням на неї певних державних функцій.

Етносоціальна структура ускладнювалася також завдяки здійснюваній царським урядом політиці заселення та господарського освоєння півдня сучасної України завдяки державно підтримуваних міграційних процесів. Внаслідок економічних міграцій поруч з українцями активно розселялись росіяни, німці, болгари, чехи, гагаузи, албанці, євреї та інші, що зробили значний внесок до загальної культурної спадщини сучасної України.

Зокрема, певна частина росіян переселилася в Україну ще в 60-х роках XVII ст. після релігійної реформи патріарха Никона, через переслідування старовірів з боку російської церкви та держави. Нову хвилю російських переселенців в Україну, цього разу в XIX ст., було спричинено переслідуванням сектантів російського православ'я — духоборів і молокан. Завдяки цьому в Україні з'явилися не лише російські поселення, а й нові релігійні громади.

З XVIII ст. на території України селилися західноєвропейські колоністи

(німці, французи, голландці, швейцарці, австрійці та ін.). Цьому сприяло те, що землі на півдні України безкоштовно передавались у користування західноєвропейським колоністам, значний прошарок яких становили протестанти. Це зумовило виникнення на території країни громад менонітів, методистів, лютеран та інших.

Розселення поляків в Україні було пов'язане спершу зі Східною Галичиною, а потім із Правобережжям, де в межах українського етнічного масиву з XIV ст. формувалися найчисленніші польські етнорелігійні громади католиків. Масове переміщення польського населення у XVII–XVIII ст. до Правобережної України, засилля польських поміщиків і католицького духовенства призвели до масового покатоличення місцевого українського населення, а відтак — до зміцнення на цих теренах католицької церкви.

Поселення євреїв в Україні з'явилися ще за часів Київської Русі, де існували громади слов'яномовних євреїв (кенаани). З XVI ст. тут оселялися ашкеназі — вихідці з Польщі, які розмовляли мовою германської групи індоевропейської сім'ї (їдиш). Розселені спорадично, окремими етнорелігійними громадами на Правобережжі, євреї започаткували тут юдаїзм, а згодом і одну з його провідних течій — хасидизм.

Частковій румунізації українського населення Північної Буковини у XIX ст. сприяла особлива організація церковного управління і шкільної освіти в Румунії, жорстка державна політика румунізації, а також спільна належність румунів та українців до православ'я.

Національна політика, здійснювана радянським урядом в етнодемографічній, конфесійній та мовно-культурній сферах, мала багато спільного з політикою царату. Зокрема, йдеться про висилку українців у віддалені регіони СРСР у 1944–1952 рр., взаємний “добровільно-примусовий” обмін населенням між Українською РСР та Польщею, депортації з Буковини і Закарпаття, Румунії та Чехословаччини, масову депортацію “Свідків Єгови” з території Західної України до Сибіру, “вимивання” з України етнічних українців внаслідок оргнаборів на радянські будови тощо.

Отже, культурний ландшафт регіонів України історично склався завдяки взаємопоеднанню різних за характером етнічних та релігійних традицій, комплексів етноконфесійних свідомісних характеристик, в результаті чого створились регіонально-специфічні риси.

Унезалежнення України, курс на демократизацію суспільного життя визначили її етнонаціональне та релігійне багатоманіття, в якому вагоме місце посідають етнічні та релігійні меншини. Особливої уваги вартий у цьому плані Одеський регіон, що лежить на перетинах торгових шляхів та міжнародних транспортних коридорів, межує з Румунією і Молдовою,

має морський кордон з Туреччиною і Болгарією, тобто з країнами, які є історичною батьківщиною найбільших діаспор не тільки Одещини, а й у цілому України.

Цю територію впродовж тривалого періоду заселяли, як витісняючи, так і асимілюючи рештки татарського населення, українці, росіяни (переважно старовіри), а також іноземні колоністи: греки, болгары, німці, молдаване, гагаузи та інші. Нині до цих етнічних груп додається також корейська діаспора, що формується з переселенців із Середньої Азії, формується китайське та в'єтнамське земляцтва. За даними перепису населення, тут проживають представники 133 національностей, серед яких осіб російської національності — 20,7% від загальної кількості населення області, болгарської — 6,13%, молдавської — 5,03%, білоруської — 4,9%, гагаузької — 1,12%, єврейської — 0,54% тощо.

Станом на початок 2011 року, в Одеській області діють 1288 зареєстрованих релігійних організацій, у тому числі: 3 духовні центри, 14 релігійних управлінь, 1199 релігійних громад, 18 монастирів, 18 місій, 2 братства та 11 духовних навчальних закладів тощо. Переважна більшість релігійних організацій належить до християнства (1219), 12 — до юдаїзму, 10 — до ісламу, 24 — до нетрадиційних та новітніх віросповідань. Релігійне життя області — складна система взаємодії та взаємовпливів канонічно і організаційно структурованих суб'єктів, об'єднаних за світоглядно-віровизнавчими ознаками. Зрозуміло, що ця система не є ізольованою і самодостатньою. Вона включена в загальну структуру суспільного життя і розвивається під впливом демографічних, соціально-економічних та політичних процесів, що відбуваються в державі.

Специфічною рисою півдня Одещини є те, що представники всіх етнічних груп мешкають дисперсно: села українські, російські, молдавські, болгарські змінюють одне одного, іноді навіть переходячи одне в одне. Часто в одному селі проживають представники двох етносів. Поступово ці міжкультурні контакти приводять до появи значної кількості запозичень із культури сусідів як суто матеріальних у побуті, так і окремих фольклорних та обрядових аспектів. Наприклад, під впливом українців у молоді старовірів почала зароджуватись заборонена раніше традиція колядування, а в їх піснях, текстах, мелодиці та мовних особливостях дослідники вбачають вплив українського фольклору.

Прослідковується цікавий факт — релігійні організації, які належать до світових релігій (універсальних за своєю суттю), поступово пристосовують до своєї практики звичай і традиції етнічних спільнот Одещини, стаючи засобом і формою задоволення потреб у національному, земляцькому чи сімейному

спілкуванні. Це своєю чергою сприяє збереженню самобутності етнічних меншин. Так, римсько-католицький костюль на вул. Гаванній в м.Одесі став місцем тяжіння польської громади, мусульманські громади чітко розділились на афганську, осетинську, арабську, азербайджанську тощо.

Цю етноконсолідуючу функцію світових релігій можна простежити й вивчаючи історію представників гагаузького етносу, кількість яких на Одещині за переписом населення 2001 року сягає понад 27600 осіб. Мова цього народу, що переселився майже 200 років тому на південь сучасної України, надзвичайно близька до турецької, однак на відміну від турок, гагаузи є православними християнами. І хоча й до цього часу точаться суперечки про походження гагаузів, видається, що саме поєднання мовно-релігійних особливостей сприяло формуванню їх як окремого етносу й до цього часу підживлює їх окремішність.

Щось подібне відбувалось у недавньому минулому на Буковині, де внаслідок віросповідного забарвлення етнічної самосвідомості (тобто підміни етноніма конфесіонімом) навіть виникла певна група романомовного й україномовного православного населення, яке називалось “волохи”.

Складовою частиною релігійної мережі Одещини є релігійні організації етноконфесійних меншин: 2 релігійні організації Вірменської Апостольської Церкви, 6 — Німецької євангелічно-лютеранської церкви України, 6 — Братської євангелічно-лютеранської церкви, 1 — Чеської євангельської церкви. У місцях компактного проживання росіян значну роль відіграють Російська православна старообрядницька церква (13 релігійних організацій), Руська православна церква закордоном (15 релігійних організацій) та Російська істинно-православна церква (5 релігійних організацій). Етноконфесійними за своїм складом є 12 юдейських та 10 мусульманських релігійних організацій.

Поліконфесійну картину області доповнюють 13 організацій нетрадиційних та новітніх нехристиянських віросповідань, в тому числі 4 громади Рідної Української Національної віри, 4 — Свідомості Крішни, 4 — буддистів та 1 — віри Багаї.

Вихід з підпілля та відтворення католицьких і протестантських інституцій, наростання присутності у регіоні іноземних місій, поширення нетрадиційних релігійних спільнот, що відбулись за роки незалежності нашої держави, часто викликає негативну реакцію Української православної церкви, яка опинилася у принципово нових для себе умовах релігійної свободи, міжцерковної конкуренції, поліконфесійності. При цьому слід враховувати, що якщо в західних областях релігія і церква є невід’ємною складовою способу життя, то у південних областях України ці функції церкви значною мірою втрачені і ці терени розглядаються як вітчизняними релігійними центрами, так і зарубіжними

місіонерами як “духовна пустеля”, а отже, їх місіонерська діяльність може посилюватися, створюючи силове поле міжконфесійної напруги.

Ускладнює ситуацію і міжправославний конфлікт, періоди загострення якого синхронізуються із напруженнями у громадсько-політичному житті країни. Йдеться про одночасний процес політизації релігії і оцерковлення політики, що утруднює прояв властивої релігійній свідомості здатність до інтеграції і гальмує процес саморозвитку неантагоністичних типів традицій міжконфесійних відносин. На Одещині довгий час загострювало ситуацію залучення до міжцерковного протистояння громадських політизованих організацій: Союзу православних громадян України (СПГУ), “Єдине Отечество” (“ЄО”), об’єднання “Православна громадськість Одеси”, духовно-патріотичного союзу “Новоросія”, — що у своїх діях керуються настановами російських націонал-патріотичних кіл. Однак у грудні 2007 року Синод УПЦ своїм рішенням засудив т.зв. “політичне православ’я”, в тому числі діяльність СПГУ й “Єдиного Отечества” як антицерковну. У листопаді 2008 року подібного роду рішення прийнято стосовно діяльності “Православної громадськості Одеси” та “Новоросії”. Разом з цим, про повне вирішення проблеми говорити зарано. Останнім часом набули розголосу існуючі протиріччя між УПЦ та Одесько-Сімферопольською дієцезією римсько-католицької церкви і греко-католиками.

В цілому ж міжрелігійна і міжнаціональна ситуація в області залишаються стабільними та контрольованими, чому сприяє додержання з боку державних органів принципу рівності релігійних організацій перед законом, налагоджене плідне співробітництво органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій національних меншин.

Налагодженню діалогу між Церквою та Державою з метою вирішення важливих питань діяльності релігійних організацій сприяють зустрічі керівництва Одеської облдержадміністрації з керівниками релігійних спільнот Одещини та України. Так, 2010 року голова Одеської ОДА Е. Матвійчук зустрівся з Архієпископом Київським і Всія України Російської православної старообрядницької церкви Савватієм та Предстоятелем УГКЦ Блаженнішим Любомиром (Гузаром), які відвідали Одеську область, єпископом Одесько-Сімферопольської дієцезії РКЦ Броніславом Бернацьким. У 2011 році відбулись зустрічі з Предстоятелем Української греко-католицької церкви Верховним Архієпископом Києво-Галицьким Святославом, керуючим Одесько-Кримським екзархатом УГКЦ єпископом Василем та настоятелем Вірменської апостольської церкви архімандритом Левоном.

З метою активізації державно-церковного діалогу на виконання доручення Президента України 12 липня 2011 року відбулася зустріч голови Одеської

обласної державної адміністрації Е.Матвійчука з керівниками релігійних організацій м.Одеси та Одещини. У заході взяли участь представники 19 найбільш чисельних релігійних організацій, що поширюють свою діяльність на територію Одеської області, та представники органів державної влади. Під час обговорення учасниками зустрічі було опрацьовано проект Концепції захисту суспільної моралі та розглянуто актуальні для регіону і країни питання щодо співробітництва релігійної спільноти з державними органами в сфері соціального захисту (де Церква надає суттєву допомогу державі) та розвитку інших аспектів соціально значимого служіння Церкви. Зустріч сприяла поглибленню державно-церковного діалогу для налагодження системної співпраці між Державою та Церквою з розв'язання важливих суспільних питань.

Крім того, в Одеському регіоні ведеться системна робота для забезпечення міжнаціонального миру і злагоди, розвитку культури і національної самобутності представників різних етносів. Важливими напрямками роботи є забезпечення інформаційних, освітніх, соціально-гуманітарних потреб представників різних національностей; сприяння задоволенню освітніх потреб національних меншин і поширенню мережі освітніх закладів шляхом створення недільних національних шкіл і шкіл з викладанням мовами меншин; застередження проявів ксенофобії, національної дискримінації тощо.

Зазначене сприяє встановленню відносин взаємної релігійної та світоглядної припустимості й поваги між громадянами, незалежно від їх релігійної та національної належності. Оптимізація міжконфесійних і міжнаціональних відносин сприятиме оптимізації всієї системи суспільних відносин в державі в цілому, оскільки підвищення ефективності функціонування одного з елементів системи відповідно сприяє удосконаленню функціонування системи в цілому.

Виходячи з викладеного, можна виснувати, що релігія в Україні не лише тісно пов'язана з духовним життям народу, а й вплетена в широкий діапазон етнічних та державотворчих процесів. За певних історичних умов релігія і церква беруть активну участь у житті нації та в міжнаціональних відносинах, пробуджують національну свідомість, активізують національно-визвольну боротьбу, обстоюють національне відродження української державності тощо. З іншого боку, релігія і церква можуть відігравати негативну роль у національних процесах, бути додатковим джерелом суперечок у міжнаціональних відносинах, служити розпаленню релігійно-етнічних пристрастей та слугувати чинником дестабілізації ситуації.

Таким чином, враховуючи поліконфесійність та поліетнічність України та наявність регіональної специфіки, надзвичайно актуалізуються питання щодо здійснення політики рівності релігійних організацій перед законом, формування засад толерантності у суспільній свідомості громадян, їх ді-

євої співпраці на принципах національних інтересів країни, суспільства і народу. Вихованню поваги до принципів свободи совісті й віротерпимості, подоланню помилкових поглядів та упереджень через пізнання один одного має сприяти ефективний міжцерковний та міжетнічний діалог. Адже саме у процесі вирішення гострих викликів сьогодення, пов'язаних із захистом інституту сім'ї, пропагуванням моральних цінностей, можливо артикулювати спільні підходи до їх розв'язання. Це, своєю чергою, сприятиме подальшому формуванню Церкви в Україні як повноцінного суспільного інституту, чинника стабільності, вагомій складовій становлення громадянського суспільства та утвердження державності.

- 1Арістова А. В. Поліконфесійність як феномен сучасності: Україна і світовий контекст. Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, 2006. — № 55.
- 2Ворона А. Трагедия русского раскола: реформа патриарха Никона и начало старообрядчества // Липоване: история и культура русских старообрядцев. — Одесса, 2009. — Выпуск 6.
- 3Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій "Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні" // <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article>.
- 4Кралоук П. М. Особливості взаємовпливу національної та конфесійної свідомості в українській суспільній думці XVI — першої половини XVII ст.: Дис. д-ра філос. наук / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 1998.
- 5Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Колективна монографія. — К., 2009
- 6Филипович Л.О. Етнологія релігії. — К., 2000.

SUMMARY

Yaroslava Reznikova

RELIGIOUS AND NATIONAL IDENTITY: MODELS OF COOPERATION (ON THE EXAMPLE OF THE ODESSA REGION)

The article is devoted to consideration of question of intercommunication between confessional and ethnic transformations in the process of forming of the Ukrainian people and Ukrainian state system, in particular to the analysis of cooperation between religious and national factors on the example of the Odessa region.